

Heyvandarlıqda məhsuldarlığın yüksəldilməsi tamamilə başqa yanaşmalar tələb edir. İlk növbədə heyvandarlığın yem bazasının möhkəmləndirilməsi problemi həll edilməli və bununla yanaşı heyvanların cins tərkibi yaxşılaşdırılmalıdır. Çalışmaq lazımdır ki, mal-qara saxlanılan təsərrüfatlarda hər şərti başa 30-35 sentner yem vahidi hesabı ilə yem istehsal edilsin.

Mal-qaranın cins tərkibinin yaxşılaşdırılmasının əsas iki yolu vardır. Birincisi xarici ölkələrdən respublikaya küllü miqdarda cins mal-qaranın gətirilməsi, ikincisi, süni mayalandırma yolu ilə mal-qaranın cins tərkibini yaxşılaşdırmaq.

Birinci yol kullu məbləğdə valyuta tələb edir və bu yolla heyvanların cins tərkibini dəyişmək üçün məhdud maliyyə resursları şəraitində çox uzun vaxt lazımdır. Odur ki, ikinci yolu məğbul hesab edirik. Bu məqsədlə hər bir kənddə bir süni mayalanma məntəqəsi yaratmaq, onları müasir avadanlıqlarla, cins toxum və 3-5 baş cins buğa ilə təchiz etmək lazımdır.

Respublika üçün ən çətin problem əhalinin ət və ət məhsullarına olan tələbatının daxili istehsal hesabına ödənilməsidir. Son 15 ildə bu problem daha da kəskinləşmişdir. Bunun aşağıdakı obyektiv səbəbləri vardır.

1. 1991-ci ildən başlayaraq əkin sahələrinin strukturunda yem bitkilərinin xüsusi çəkisinin kəskin azalması, heyvanların yem payında qüvvəli və şirəli yemlərin xüsusi çəkisinin minimuma enməsi.

2. İnek və camışlarda qısırlığın yüksəlməsi və 100 baş inək və camışdan bala alınması göstəricisinin azalması.

3. Üzdənirəq ermənistanın təcavüzü nəticəsində Dağlıq Qarabağın itirilməsi və burada olan qaramal, qoyun-keçi, xüsusilə də donuzların ermənilər tərəfindən "özəlləşdirilməsi".

4. Transformasiya prosesləri nəticəsində iri quşçuluq komplekslərinin fəaliyyətdən dayanması.

5. İri heyvandarlıq komplekslərinin dağıdılması, heyvanların müəyyən çəkiyə (məs. qara malı 280-300 kiloqrama) çatmasını gözləmədən kütləvi surətdə ət verilməsi.

Təxmini hesablamalarımıza görə təkcə bu sonuncu amilin mövcudluğu nəticəsində hər il mal əti istehsalında itki faktiki istehsalın 35-40%-i həcmində olur.

Təkcə qeyd etdiyimiz bu beş, amilin bərpası hesabına respublikada adambaşına ət istehsalını hələlik 50-55 kiloqrama qaldırmaq olar.

Çünki, xırda istehsalla müqayisədə iri istehsalda qeyri müstəqim məsariflərin məhsullara bölüşdürülməsi prosesində məhsul vahidinə düşən bu xərclərin xüsusi çəkisi az olur və müəssisənin maliyyə sabitliyi yüksəlir. Digər tərəfdən məhsul istehsalçıları arasında gedən rəqabət mübarizəsi son nəticədə xırda və orta müəssisələrin istehsaldan sıxışdırılıb çıxarılması ilə nəticələnir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının aqrar siyasəti Konsepsiyası Bakı, 1999 il. 2. Алиев Б.Г., Алиев И.Н., Мусаев А.Д., Справочник по системе ведения сельского хозяйства и ее ресурсной базе в Азербайджане Баку. 2001.г. 3. Əliyev R. Aqrar bazar və ərzaq təhlükəsizliyi məsələləri. Bakı, 2003 il. 4. Xəlilov H.A. Milli ərzaq təhlükəsizliyi: bazar transformasiyaları və iqtisadi qloballaşma amilləri. Bakı, 2001. il.

AQRAR SAHƏDƏ SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN TƏŞKİLİ PRİNSİPLƏRİ

V.Q.NƏCƏFOVA, aspirant
Az. ETKTİ və Tİ

Coxukladlı iqtisadi sistemdə iqtisadi azadlıq hər bir fərdə istədiyi fəaliyyət növünü tərəf müqavilini seçmək, istədiyi resursları əldə etmək, istədiyi bazara girmək və çıxmaqla sərbəstlik, heç bir kəsin müdaxiləsi olmadan sərbəst qərar seçmək imkanı yaradır. Ona görə də bu baxımdan bazar iqtisadiyyatının normal fəaliyyətinin ən zəruri və vacib şərti, cəmiyyətin hər bir üzvünün, hər bir təsərrüfat vahidinin iqtisadi azadlığının təmin olunmasıdır.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, əmtəəlik ərzaq məhsulları istehsalı həcmi yüksək olan inkişaf etmiş ölkələrdə məsələn ABŞ, Kanada və Avropa birliyi ölkələrində iqtisadi azadlıq və bazarın qanunauyğunluqlarından irəli gələn müxtəlif amillərin təsiri nəticəsində və ya digər məhsulların istehsal həcmi xeyli yüksəlir və bu məhsulların satışını təmin etmək üçün bazarlar axtarmaq

məcburiyyətində qalırlar. Belə ölkələr əvvəlcə bu məhsullara ehtiyacı olan digər ölkələrin iqtisadi vəziyyətini hər tərəfli təhlil edir, onların iqtisadi potensialını müəyyənləşdirir, imkan daxilində bu ölkələrdə daha "ucuz" qiymətlərlə yerləşdirməklə öz iqtisadi məqsədlərini reallaşdırırlar. qloballaşan dünya bazarında belə məkanlardan biri də Azərbaycan olduğu üçün biz yerli sahibkarlara ciddi dövlət köməkliyi göstərməli və aqrar bazar əlaqələrini yeni əsaslarla, milli mənafeələr baxımından ərzaq ixrac edən dövlətlərlə tarazlaşdırılmış şəkildə formalaşdırmaqlıyıq. Beləliklə, dünya aqrar bazarında baş verən dəyişikliklərə adekvat siyasət yürüdülməli və yerli sahibkarların maraqları idxal - ixrac əməliyyatlarının stimullaşdırılmasına istiqamətləndirilməlidir.

Təcrübə göstərir ki, aqrar sahədə sahibkarlığın inki-

şafı üçün müqəddəm şərtlərin və şəraitlərin yaradılması zəruridir. İlk növbədə ölkənin iqtisadi və sosial sabilliyi, güzəştli vergi rejimi, yüksək inkişaf etmiş infrastruktur, intellektual

mülkiyyətdən səmərəli müdafiə sistemi, sahibkarlığın aktiv işgüzarlığı üçün çevik bazar mexanizminin formalaşdırılması lazımdır. Sahibkar daxili və xarici bazara sərbəst çıxmaq üçün imkana malik olmalıdır. Digər tərəfdən onlar üçün çevik kredit sistemi yaradılmalıdır. Təəssüflə qeyd etməliyik ki hələlik bu sahədə aqrar sahibkarlar üçün hələ də əlverişli şərait yaradılmamışdır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, azad bazar iqtisadiyyatı, şəxsi təşəbbüskarlıq və azad sahibkarlıq mühiti yaratmadan cəmiyyətdə yüksək inkişafa nail olmaq mümkün deyil.

Rusiyanın iqtisadçı alimi A.V. Busiqinin bu sahədəki fikridə müəyyən maraq doğurur. Onun fikrincə sahibkarlıq aktiv işgüzarlığın həyata keçirilməsi məharətidir, şəxsi biznes yaratmaq bacarığıdır.

Bizim fikrimizcə sahibkarlıq müxtəlif fəaliyyət sferalarında sərbəst iqtisadi təsərrüfatçılıq növü olmaqla cəmiyyətin məhsullara olan tələbatını ödəmək, mənfəət əldə etmək, öz fəaliyyətini daha da inkişaf etdirməklə büdcə qarşısında

borcunu yerinə yetirən sərbəst subyektdir. Sahibkarlıq müəssisə mülkiyyətçisinin, ideyanı tapmaq və innovasiya tətbiq etmək məharətinə əsaslanan prinsipə yeni təsərrüfatçılıq tipidir. Bir qayda olaraq sahibkarlıq riskli işdir. Sahibkar işə başlamazdan əvvəl dəqiq hesablama aparmalı, nəzərdə tutulan bazarı öyrənməlidir. Ən əsası isə sahibkarlıq ilk növbədə istehsalın bütün amillərindən səmərəli istifadə olunmasını təmin etməklə iqtisadi inkişafa nail olmalı, bütövlükdə cəmiyyətin və onun ayrı - ayrı üzvlərinin istehlak tələbatının istehsal olunan məhsulla təmin olunmasına zəmanət verməlidir. Dövlətin uzunmüddətli iqtisadi siyasətinin başlıca istiqamətləri və prinsipləri, öz inkişafını özünüinkişafa daxil stimullar yaratmaqda, kefiyyətə yeni istehsal-iqtisadi münasibətləri sisteminin formalaşması əsasında xalqın rifahının yüksəldilməsində öz ifadəsini tapır.

Bu baxımdan ölkə Prezidentinin müəyyənləşdirdiyi strateji inkişaf kursunun reallaşdırılması, sosial - siyasi və mikromaliyyə sabilliyinin təmin olunmasına, inflyasiya tempinin minimuma endirilməsinə, radikal islahatların aparılmasına, bütün maliyyə mənbələri hesabına sahələrə investisiya qoyuluşunun artırılması müxtəlif mülkiyyət və təsərrüfatçılıq formalarına bərabər imkanların yaradılmasına, sərbəst rəqabətə meydan açılmasına, işçilərin iqtisadi fəallığının yüksəldilməsinə və kənd təsərrüfatı istehsalında tənəzzülün qarşısını almağa və bu sahədə ümumi Daxili Məhsul istehsalını artırmağa şərait yaradacaqdır. Tədqiqat göstərir ki, bazar münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafında müsbət nəticələr əldə edilmişdir. Belə ki, kənd əhalisində torpaq və əmlaka sahiblik hissi artmış, kəndlilərin torpağa qaydıışı təmin edilmiş, bazarın sərt qanunlarına uyğun olaraq məhsulların tələb - təklifinə uyğun olaraq təsərrüfatının sahə quruluşunda struktur dəyişikliklər baş vermişdir. Qısa bir müddətərzində kəndlilərdə mülkiyyət-

çilik psixologiyası formalaşmış, istehsal edilən məhsulların vahidinə çəkilən xərclərin azaldılmasına, qənaət rejiminə əməl olunmasına məl gücləndirmişdir. Bununla yanaşı kənd təsərrüfatında rəqabət mühitinin yaradılması, dünya standartlarının tələblərinə uyğun məhsul istehsalı və daxili bazarın qorunması üçün xeyli iş görülmüşdür. İndi kəndli sahibkarların qarşısında duran ən vacib vəzifə kənd təsərrüfatının özünəməxsus spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə alınmaqla istehsalı bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun təşkil etmək, rəqabət qabiliyyətli ərzaq və xammal istehsalını artırmaqla respublikanın xarici dövletlərdən asılılığını azaltmaqla yanaşı, bu məhsulların ixrac olunmasını təmin etməkdən ibarətdir.

Məlumdur ki, Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının təşəkkül tapması sahibkarlığın inkişafı üçün böyük imkanlar açmışdır. Sərbəst bazar iqtisadiyyatı sahibkarlığın səmərəli təşkil olunması üçün ilk növbədə ənənəvi istehsal münasibətlərini kökündən dəyişdirilmiş və müxtəlif mülkiyyət formalarına əsaslanan azad sahibkarların formalaşması və onların səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün əlverişli şərait yaradılması məsələləri ön plana çəkilmişdir. Bu problemin həllində kənd təsərrüfatı sferasında aparılan aqrar islahatlar və onun tərkib hissəsi olan özəlləşdirmə mühüm rol oynamışdır. İlk növbədə qeyd olunmalıdır ki, aqrar islahatlar və sahibkarlığın qanunvericilik bazası Azərbaycan kəndlilərinin torpaqın tam hüquqlu mülkiyyətçisi olmuş və sahibkarlar təbəqəsinin formalaşmasının əsasını qoymuşdur.

Bazar iqtisadiyyatının əsas hərəkətverici qüvvəsi olan sahibkar həmişə çalışır ki, mövcud iqtisadi resurslardan (torpaq, əmək, kapital və s.) səmərəli istifadə edərək rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalını artırsın və yüksək mənfəət əldə etsin. Eyni zamanda sahibkar gəlir və ya mənfəət əldə etmək məqsədini reallaşdırarkən o, özünün fəaliyyət çərçivəsində cəmiyyətə xidmət göstərir, ölkənin sosial - iqtisadi inkişafına təkan verir, xalqın maddi - rifah halının yüksəldilməsində, əhalinin tələbatını müəyyən səviyyədə daxili istehsal hesabına təmin edilməsində böyük rol oynayır.

Sahibkarlıq bu günün və gələcəyin əlaqələndiricisi olmaqla elmi texniki yeniliklərdən məharətlə istifadə edərək istehsal texnologiyalarının müasirləşdirilməsi, istehsalın təşkili və idarə olunması bacarıqlarını təcrübədə sınaqdan keçirən mürəkkəb texnologiyaları məharətlə mənimsəyən və gələcək nəslin bu sahədə biliklərinin genişləndirə bilməsinə imkan yaradan bir fəaliyyətdir. Sahibkar qeyd etdiyimiz bütün funksiyaları yerinə yetirmək üçün zəruri olan vasitələri axtarıb tapan, əlverişli imkanı görən və ona yeni fikir, üsul və texnologiya işlətməyi bacaran şəxsdir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxs üçün aşağıdakı funksiyaları xarakterikdir:

- Dəyişən bazar konyukturuna çevik reaksiya vermək ixtisaslaşmış istehsal və xidmət sahələri yaratmaq və azad rəqabətşəraitində fəaliyyət göstərmək;

- istehlak bazarında məhsul bolluğu yaratmaq, istehsala yeni mütərəqqi texnikanın tətbiqi ilə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə və optimal rentabellik sə-

viyyəsinə nail olmağı;

- yeni iş yerləri açmaqla və əhaliyə müxtəlif xidmətlər göstərməklə sosial gərginliyi azaltmaq və s.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin prinsipləri onun hüquqi vəzifələrini, dövlət tərəfindən müdafiə üsullarını və dövlət orqanları ilə qarşılıqlı münasibətlərini müəyyənləşdirir. İqtisadi fəaliyyət növü kimi sahibkarlığın formalaşması iqtisadi, sosial və hüquqi şərtlərin olmasını tələb edir. Əmtəə təklifi və həmin əmtəələrə olan tələbat, onların növləri, pul vəsaitinin həcmi, işçi qüvvəsinin və iş yerlərinin artıqlığı və çatışmamazlığı, işçilərin əmək haqqı və s. amillər iqtisadi şərtlərdəndir. Alıcının əmtəəni əldə edərkən ona təsir edən zövq və moda ilə xarakterizə olunan amillər sosial şərtlərdir. Sosial şərtlər eyni zamanda ayrı-ayrı fərdlərin fəaliyyətinin, bu işə öz növbəsində əmək haqqının həcminə və əmək şəraitinə təsir edir.

İşin təşkili, kadrların təlimi, məsləhət mərkəzlərinin yaradılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi, sahibkarların dövlət inhisarcılığından müdafiəsi, birgə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı və hüquqi təminatın yaradılması ilə bağlı qanunvericilik aktlarının hazırlanması amilləri hüquqi şərtlərə aid edilir.

İqtisadiyyatın kənd təsərrüfatı sahəsi başqa sahələrdən özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Aqrar sahənin fərqləndirici xüsusiyyətlərinin əsasını onun torpaq-iqlim şəraitindən asılı olması təşkil edir.

Məlumdur ki, torpaq əsas istehsal vasitəsi kimi xalq təsərrüfatının bütün sahələrində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Lakin kənd təsərrüfatında istehsalı bunsuz təşkil etmək qeyri mümkündür. Xalq təsərrüfatının əksər sahələrinə torpaqın münbitliyi nəzərə alınmadan ərəzi baxımından lazım olduğu halda kənd təsərrüfatında torpaq başlıca istehsal vasitəsidir. Burada torpağın istehsal prosesinə yararlığı, onun keyfiyyəti ön planda durur. Ona görə də torpağın münbitliyinin artırılması, onun məhsuldarlığının yüksəldilməsi istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarların əsas vəzifələrindən biridir. Təbii - iqlim şəraiti nəzərə alınmaqla kənddə sahibkarlıq təsərrüfatları yaradılarkən ərəzidə tarixən formalaşmış istehsal istiqamətlərinin əsas götürülməsi zəruridir. Çünki kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı və müxtəlif heyvan növlərinin inkişaf etdirilməsi əhalinin vərdişindən, torpaq - iqlim xüsusiyyətlərindən asılıdır.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, dövlətin yardımı olmadan sahibkarlıq sistemini formalaşdırmaq mümkün deyildir. Bu baxımdan dövlət sahibkarlığın inkişafı yolunda mövcud olan bürokratik əngəlləri aradan qaldırmalı, bütün sahələrdə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına yardımçı olmalı, yeni müəssisələrin yaradılmasını, mövcud müəssisələrin genişləndirilməsini, yeni bir iş sahəsi yaratmağa təşəbbüs göstərənləri iqtisadi vasitələrlə dəstəkləməli, antiinhisar tədbirləri kücləndirməli və lazım

gəldirdə məhdudlaşdırıcı tədbirlər sistemi həyata keçirməlidir.

Kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən yerli sahibkarların xarici istehsalçılardan çox həssaslıqla, çevik surətdə qorunması vacibdir. Burada əsas diqqətin rəqabət şəraitinin yaradılmasına xələl gətirməmək şərtlə zəif maddi-texniki bazaya və məhdud maliyyə imkanlarına malik olan yerli sahibkarların qorunmasına yönəldilməsi zəruridir.

Aqrar bölmədə məhsul istehsalının artırılmasında və bir sıra sosial problemlərin həllində kiçik müəssisələrin inkişaf etdirilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Qeyd etmək lazımdır ki, respublikada kiçik müəssisələrin inkişafı üçün hələ də lazımi şərait yaradılmamışdır. Bunun nəticəsində kənd yerlərində işsizliyin səviyyəsi hələ də yüksəkdir. Amma məlum olduğu kimi sənaye cəhətdən inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bütün məşğul olanların yarısından çoxu və yeni yaradılan iş yerlərinin 70 - 80 faizindən çoxu kiçik müəssisələrin payına düşür. Eyni zamanda əcnəbi iqtisadçıları alimlərin rəyində görə kiçik müəssisələrdə bir iş yerinin dəyəri iri sənaye müəssisələrinə nisbətən on dəfə az, elmi - texniki yekniklərdən istifadəyə həssaslıq isə dəfələrlə yüksəkdir. Bunun üçün hesab edirik ki, ölkəmizdə kifayət qədər vəsaitin olmadığı bir şəraitdə kiçik müəssisələrin inkişafı sosial problemlərin biri kimi, əhaliin məşğulluğunu yüksəltməyə, onların yeni ictimai istehsalda cəlb olunmasına geniş imkan açır.

Ölkə Prezidentinin müəyyənləşdirdiyi strateji inkişaf kursunun reallaşdırılması, sosial - siyasi və mikromaliyyə sabilliyinin təmin olunması, infilyasiya tempinin minimuma endirilməsi, radikal islahatların aparılması, sərbəst rəqabətə meydan açılması, işçilərin iqtisadi fəallığının yüksəldilməsi və s. ölkədə sahibkarlığın hərtərəfli inkişafına möhkəm zəmin yaratmağa imkan verir.

Tədqiqat göstərir ki, respublikanın bazar münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafında müsbət nəticələr əldə edilmişdir. Belə ki, kənd əhalisində torpaq və əmlak sahiblik hissi artmış, adamların torpağa qayıdışı bərpa edilmişdir. bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə yığun olaraq tələb-təkliflə əlaqədar kənd təsərrüfatında struktur dəyişikliklər baş vermişdir. Kənddə mülkiyyətçilik psixologiyası formalaşmış, istehsal edilən məhsul vahidinə çəkilən xərclərin azaldılmasına, qənaət rejiminə meyl güclənmişdir.

Bununla belə kənd təsərrüfatında rəqabət mühitinin yaradılması, dünya standartlarının tələblərinə uyğun məhsul istehsalı və daxili bazarın qorunması üçün xeyli iş görülməlidir. Xüsusilə, fərdi sahibkarlıq formasının inkişafına meyl güclənməlidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin ərzaq məhsulları, sənayeni xammalla təminatında sahibkarlığa qarşılıqlı maraq yaradılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1.A.V.Busiçin "Sahibkarlıq fəaliyyəti" M. İzd. Proqres. 2001. s.127. 2.Hüseynov Ə. Ə. - Azərbaycanca Sahibkarlığın inkişafı. Bakı, 1997, 170 s. 3.Gənciyev K., Kərimov C. - Sahibkarlığın əsasları. Bakı, 1999, 136 s.